

УДК 911.3

Чиж О.П

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Опілля серединного ландшафтного поясу Східноєвропейської рівнини

Розглянуто проблему сучасних можливостей пізнання природи і ландшафтів Опілля не лише у межах Опілля-Поліської структурно-морфологічної стрічки, але й загалом Серединного ландшафтного поясу Східноєвропейської рівнини; зазначено унікальність природи і ландшафтів Опілля у межах поясу, їх давнє і стихійне освоєння, майже повну антропогенізацію та подібність до природи до ландшафтів північного лісостепу. Це дає змогу розглянути природу і ландшафти поліських Опілля і північного лісостепу як ландшафти аналогів. Наведено приклади ландшафтів аналогів Овруцько-Словечанського опілля та північного лісостепу Придніпровської височини і Брянського опілля та Середньоруських височинних північно-лісостепових ландшафтів. У подальшому дослідження опілляських і північно-лісостепових ландшафтів можна буде проводити сумісно, що дасть можливість не лише краще зрозуміти їх властивості і структуру для раціонального використання, але й загалом природу Серединного ландшафтного поясу Східноєвропейської рівнини.

Ключові слова: Серединний ландшафтний пояс, Опілля-Поліська ландшафтна стрічка, Опілля, Полісся, північний лісостеп, ландшафти-аналогі, раціональне використання.

Chyzh O.P. The Opillia Central Landscape Belt of the Eastern European Plain. The problem of modern possibilities of cognition of nature and landscapes of Field Area is considered not only within the Opillia-Polissia structural and morphological band, but also in the middle of the Middle Landscape Belt of the East European Plain; noted the uniqueness of the nature and landscapes of Opillia in the boundary of the belt, their ancient and spontaneous development, almost complete anthropogenization and nature's similarity to the landscapes of the northern forest steppe. This makes it possible to consider the nature and landscapes of forest Opillia and the northern forest-steppe as landscape analogues. Examples of landscapes of the analogues of the Ovruch-Slovcheansk Opillia and the northern forest-steppe of the Dnipro uplands and the Bryansk Opillia and the Central Russian Upland high-rise north-forest-steppe landscapes are given. In the future, the study of the Opillia and northern forest-steppe landscapes can be carried out jointly, which will enable not only better understand their properties and structure for rational use, but also the overall nature of the Middle Landscape Belt of the East European Plain.

Key words: Middle Landscape Belt, Opillia-Polissia landscape strip, Opillia, Polissya, Northern Forest-Steppe, landscapes-analogues, rational use.

Наявність проблеми. Опілля невід'ємний елемент Опілля-Поліської структурно-морфологічної стрічки, що разом з Головним ландшафтним рубежем, ландшафтною стрічкою Лісостепових полісь формують унікальну структуру у межах Східноєвропейської рівнини – Серединний ландшафтний пояс. У ландшафтній структурі поясу краще дослідженні полісся, що було зумовлено їх меліорацією і впровадженням осушених земель у практику сільськогосподарського виробництва переважно упродовж ХХ ст. Опілля освоювали давно, стихійно і необґрунтовано. Їх натуральна природа і ландшафти майже повністю антропогенізовані, а тому їх реальне пізнання вимагає детальних досліджень. Ці дослідження необхідно проводити у порівнянні з природою і ландшафтами північного лісостепу, тобто як ландшафти аналогів. При цьому завжди потрібно мати на увазі парадинамічні й парагенетичні зв'язки опілля з поліссями, а також розглядати опілля як структурний елемент Серединного ландшафтного поясу Східноєвропейської рівнини.

Аналіз попередніх досліджень. Природа і ландшафтам Полісся, зокрема у його межах і Опілля присвятили свої праці А.А. Анджейовський, В.Д. Ласкарев, П.А. Тутковський, Б.Л. Лічков, П.С. Погребняк, О.М. Маринич, П.Г. Шищенко та ін. У їх дослідженнях перевага на боці полісь, опілля розглянуті менше, за виключенням

Словечансько-Овруцького опілля-кряжу. Цікаві описи природи і ландшафтів опілля у межах України є в О.М. Маринича [4, 5, 7], співробітників інституту географії України НАН України. В основі цих досліджень не лише власні польові ландшафтознавчі вишукування, але й попередні роботи, особливо П.А. Тутковського [9].

Мета дослідження: розглянути сучасну природу і ландшафти опілля у структурі Східноєвропейської рівнини у порівнянні з ландшафтами північного лісостепу.

Результати дослідження. Серединний ландшафтний пояс Східноєвропейської рівнини складається з трьох ландшафтно-неоднорідних стрічок – Опілля-Поліської і Лісостепових полісь, які відповідно, з півночі і півдня примикають до Головного ландшафтного рубежу Серединного поясу [2, 10]. Найкраще Опілля представлені у межах Опілля-Поліської стрічки, на Головному рубежі вони, зустрічаються спорадично; у структурі Лісостепових полісь їх немає. У межах Лісостепу вони об'єднуючись між собою, формують зональний тип ландшафту.

З ландшафтознавчого погляду Опілля – припідняті міжрічкові підвищення серед заболочених Полісь, якими далеко на північ проходять ландшафти сучасного лісостепу; з географічного – «давньоруська назва безлісних або малолісистих рівнинних територій з родючими ґрунтами у межах лісових зон» [8, с. 462].

Опілля перекриті лесоподібними і покривними суглинками, відносно добре дреновані, сірі лісові і чорноземоподібні ґрунти їх давно розорали, а характерні у минулому високопродуктивні діброви і частково хвойні ліси вирубані. Значна щільність заселення і висока розораність опілля різко контрастують з незначним господарським освоєнням Полісь, особливо у східній частині Серединного ландшафтного поясу Східноєвропейської рівнини. Однак, Опілля не завжди з усіх боків оточені поліссями. Вони можуть підвищуватися над останніми у формі півостровів (Волинське полісся) і «мостів» (Середньоруське опілля). У межах Серединного ландшафтного поясу до найбільших за площею і найвідоміших відносяться Волинське, Словечансько-Овруцьке, Мозирське, Касімовське і Яранське опілля. Більшість опілля приурочені до Головного ландшафтного рубежу Серединного ландшафтного поясу Східноєвропейської рівнини. Близькість до рубежу підсилює ландшафтну контрастність між опіллями і поліссями. Більше того самі терміни «полісся» і «опілля» могли виникнути лише біля Головного ландшафтного рубежу [6, с. 9].

Польові ландшафтознавчі дослідження Опілля Опілля-Поліської ландшафтно-ї стрічки розташованих у межах зони мішаних хвойно-широколистих лісів, призвели до підтвердження їх північно-лісостепової природи. Розглянемо це на прикладі окремих з них.

Словечансько-Овруцьке опілля (кряж) знаходиться на півночі Житомирської області. Простягається на 60 км у субширотному напрямі, ширина від 5 км на сході до 14-20 км на заході. Максимальні абсолютні висоти 300-316 м, перевищення над поверхнею Поліської низовини – 50-80- м. Чітко виявлені геоморфологічно різні північна і південна частини. Північний схил пологий з типово денудаційним увалистим рельєфом; південний – крутий і урвистий з ерозійним рельєфом, густою яружно-балковою мережею у лесових та делювіальних відкладах [1, с. 63]. Як і у північному Лісостепу, у межах Словечансько-Овруцького опілля характерні плакорний, схиловий і, частково, останцеві-вододільний типи місцевостей, розорані рівнини з сірими лісовими і опідзоленими чорноземами, залишки невеликих за площею ділянок широколистих (діброви) і хвойних лісів, що так само властиво і для північного лісостепу Придніпровської височини віддаленого Житомирським поліссям від Словечансько-Овруцького опілля майже на 70 км.

У найближчому до України Брянському опіллі теж чітко прослідковується північно-лісостепова природа. Брянське опілля займає високе правобережжя

р. Десни. Від північної межі лісостепу його відділяє не широка (50-70 км) смуга Деснянського полісся. Близькість до лісостепової зони Брянського опілля проявляється у наявності ділянок з опідзоленими чорноземами; на плакорах перезволожених западин суфозійно-карстового походження (неглибоке залягання крейди), осикових та вербових кущів, а на схилах – ярів з крутими стінками [6, с. 9], такі ландшафтні ознаки характерні і для північного лісостепу Середньоруської височини. Аналогічні ландшафтні особливості властиві і для інших опіль Серединного ландшафтного поясу Східноєвропейської рівнини.

Висновок. У структурі Серединного ландшафтного поясу Східноєвропейської рівнини значно краще досліджені Полісся. Не залишені поза увагою і Опілля, однак їх характеристики, особливо ландшафтознавчі, потребують суттєвої деталізації. У процесі подальших ландшафтознавчих досліджень Опілля доцільно застосовувати підходи, принципи і методи ландшафтознавчого пізнання північного лісостепу. Однак, оригінальність природи Опілля не завжди обґрунтоване використання їх природних ресурсів вимагає розробки специфічних методів дослідження. У першу чергу це стосується пізнання парадинамічних і парагенетичних зв'язків Опілля з прилеглими поліссями, що суттєво активізувалися у зв'язку з суцільною антропогенізацією їх натуральних ландшафтів.

1. Денисик Г.І. Словечансько-Овруцький кряж – Український географічний журнал, 2003. №1 – С. 62-65.
2. Денисик Г.І., Чиж О.П. Лісостепові Полісся. – Вінниця: Теа, 2007. – 210 с.
3. Личков Б.Л. Пояса Полесий и происхождение основных элементов рельефа Русской равнины // Изв. АН СССР. Серия: География и геофизика. – Москва, 1944. Т8. №1. – с. 35-42.
4. Маринич О.М. Українське Полісся. – Київ: Рад. школа, 1962. – 163 с.
5. Маринич А.М., Пашченко В.М., Шищенко П.Г. Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование. – Киев: Наукова думка, 1985. – 255 с.
6. Мильков Ф.М. Цнинское полесье в системе Ополье-Полесского ландшафтного пояса Русской равнины //Почень. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 1981. – с. 7-18.
7. Нариси про природу і сільське господарство Українського Полісся. – Київ. Вид-во КДУ, 1955. – 344 с.
8. Опілля. Географічна енциклопедія України. В 3-х томах. – Київ: УРЕ, 1990. Т.3. – С. 462.
9. Тутковський П.А. Краєвиди України в зв'язку з її природою і людністю. Київ: Червоний шлях, 1924. – 136 с.
10. Чиж О.П. Тріади Східноєвропейського Серединного ландшафтного поясу // Наукові записки ВДПУ ім. М. Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця: 2017. Вип. 29. № 1-2. С. 16-22.
1. Denysyk H.I. Slovechans'ko-Ovruts'ky kryazh – Ukrayins'kyi heohrafichnyy zhurnal, 2003. №1 – S. 62-65.
2. Denysyk H.I., Chyzh O.P. Lisostepovi Polissya. – Vinnytsya: Teza, 2007. – 210 s.
3. Lychkov B.L. Poyasa Polesyy u proyskhozhdennye osnovnykh elementov rel'efa Russkoy ravnyny // Yzv. AN SSSR. Seryya: Heohrafiya y heofyzyka. – Moskva, 1944. T8. №1. – s. 35-42.
4. Marynych O.M. Ukrayins'ke Polissya. – Kyiv: Rad. shkola, 1962. – 163 s.
5. Marynych A.M., Pashchenko V.M., Shyshchenko P.H. Pryroda Ukraynskoy SSR. Landshafty y fyzyko-heohrafycheskoe rayonyrovanye. – Kyev: Naukova dumka, 1985. – 255 s.
6. Myl'kov F.M. Tsnynskoe poles'e v systeme Opol'e-Pollesskoho landshaftnoho poyasa Russkoy ravnyny //Potsen'e. – Voronezh: Yzd-vo VHU, 1981. – s. 7-18.
7. Narisy pro pryrodu i sil's'ke hospodarstvo Ukrayins'koho Polissya. – Kyiv. Vyd-vo KDU, 1955. – 344 s.
8. Opillya. Heohrafichna entsyklopediya Ukrayiny. V 3-kh tomakh. – Kyiv: URE, 1990. T.3. – S. 462.
9. Tutkovs'kyi P.A. Krayevydy Ukrayiny v zv'yazku z yiyi pryrodoyu i lyudnistyu. Kyiv: Chervonyy shlyakh, 1924. – 136 s.
10. Chyzh O.P. Triady Skhidnoyevropeys'koho Seredynnoho landshaftnoho poyasu // Naukovi zapysky VDPU im. M. Kotsyubyns'koho. Seriya: Heohrafiya – Vinnytsya: 2017. Vyp. 29. № 1-2. S. 16-22.

Подано до редакції 02.02.2019

Рецензент – доктор географічних наук А.В. Гудзевич